

WT
Rio 2016

UZBEKISTAN

19-2 км
САМЧИО ТУННЕЛИ

Ижтимоий-тарихий, илмий ва оммабоп журнал
2016 йил №1

ВОДНИНОМА

ИЮЛ-СЕНТЯБРЬ

ISSN 2181-8738

ТАРИХ МЕТОДОЛОГИЯСИ
 Тарих тадқиқотлари методи ва методологияси ҳақида айрим мулоҳазалар.....10

Мирсодиқ Исоқов
Зурриддин Алимов
 Абу Саъяд Абдул Карим Ибн Муҳаммад Ас-Самъонийнинг «Ал-мунтахаб мин муъжам аш-шуйх» асари Фарона водийси тарихи ва тарихий географияси манабаси сифатида.....16

Жой номлари – тарихимизнинг бир парчаси.....19

Қадимги давр
Муҳаммадҷон Исомиддинов, Саодат Мирсоатова
 «Фарона одами» ва антропологез жараёни.....23

Бахтиёр Абдуллаев
 Қуштена тадқиқотларининг асосий натижалари.....27

Аблат Хўжаев
 Уйғур этнонимининг этимологияси масаласига доир.....31

Абдулхамид Аноров
 Қадимги Фарона давлати ва унинг пойтахти тарихидан лавҳалар.....36

Ўрта асрлар даври
Сирожиддин Ўғли Шамсуддин Камолддин
 Сомониёлarning Фарона водийсидagi аждоғлари.....42

Баҳром Хайназаров
 Фарона водийсига уйғурларнинг қўчиб келиши тарихидан.....45

Россия империяси ва совет мустанлакачилиги даври
Рустамбек Шамсуддинов, Элёрбек Холмиразев
 Фарона округидан қулоққа тортиб, қатафон қилинган деҳқонлар.....49

Мустанқилик даври
Бахтиёр Раулов
 Мустанқилик йилларида илм-фан ривожини (Андижон вилояти мисолида).....55

Тарихий шахслар
Ташанбет Кененсариев
 Курмонжон додгоҳ феномени.....58

Наим Каримов
 Фарона жадиқларининг савари.....63

Буюк муаррихлар
Акmal Саидов
 Бюкиме соҳасидан – теңурушнослик сари.....66

Хўжжалар ва материаллар
 Туркистон миллий арбобларининг қисмати.....75

Хамаза Ҳакимзодадиннинг фожиясига оид хўжжалар гувоҳлиги.....78

Муслмон мадрасалари совет қўчишлатиш органлари нигоҳида.....88

Эсдаликлар, ривоятлар ва ёзишмалар
 Отырки из воспоминаний Гафура Хайдарова.....90

Кимёхон Ашурова
 Мудхш хотирлардан бир лавҳа.....92

Андрей Владимирович Трубецкой
 Андижондан хотирлар.....94

ТАНКИД ВА ТАҚРИЗ
Муробжон Абдуллаев, Солижон Хошимов
 Алмиқули ҳақидаги янги китоб туғрисида мулоҳазалар.....106

«ВОДИНОМА»

ижтимоий-тарихий, илмий ва оммабоп журнал.
 «Мерос» халқаро илмий-амалий экспертиция жамоат фонди.

Бош муҳаррир:

Рустамбек Шамсуддинов

Тахрир ҳаёти:

Мирсодиқ Исоқов

Муҳаммадҷон Исомиддинов

Ташанбет Кененсариев

Бахтиёр Раулов

Мамружон Саидонов

Поён Равшанов

Турсунбой Фаизуллаев

Юсуфжон Ахмадалиев

Масъул котиб:

Муробжон Абдуллаев

Муҳаррир:

Халимжон Каримов

Техник муҳаррир:

Аҳрорбек Отаонов

Жамоатчилик кенгаши:

Дилмурод Куронов

Бокижон Матобоев

Маҳмуд Хасанов

Солижон Хошимов

Уктам Убайдуллаев

Эрғаш Юсулов

Мансур Хўжаев

Абдухалим Эрташев

Андижон вилояти Матбуот ва ахборот бошқармаси томонидан 2016 йил 18 майда № 04-049 рақам билан рўйхатга олинган.

Журнал бир йилда 4 марта чоп этилади.

Нашр учун масъул:

Р.Т.Шамсуддинов

Босилга руҳсат этилди: 15.07.2016

Қороз бичими 60x84 1/8

Босма тобови: 13,5

Офсет босма. Офсет қорози.

Адади: 500 дона.

Баҳоси келишилган нарҳда.

Бюрога №: 249.

Муқова дизайни ва оригинал макет

«Академаштр NMM» МЧЖ томонидан тайёрланган.

«Print Line Group» ХК матбаа бўлимида чоп этилди.

Тошкент шаҳри, Бунёдкор шоҳқуъаси 44-йи.

ФАРФОНА ВОДИЙСИГА УЙФУРЛАРНИНГ КЎЧИБ КЕЛИШИ ТАРИХИДАН

Фарфона водийси, Тошкент, Шохрухия, Ҳарата, Са-
марқанд ва Хисорда яшаган ўзбек уруғлари ичидан уй-
фурларнинг номини ҳам келтиради.

Юқорида тилга олиб ўтилган уйфурлар асосан ўз-
бек уруғларининг бир қисми сифатида тилга олинди,
алоҳида бир элат сифатида қаралмаган. Уларда ўзига
Лёкин, кейинчалик улар ҳам бошқа ўзбек қабила-
лари сингари ассимиляцияга учраб бошқа қабила ва
уруғлар билан қўшилиб кетди. Айрим худудлардагина
уруғ номи уйфур сифатида сақланиб қолган бўлсада,
масалан, қорақалпоқлар орасидаги яшайдиганлар қо-
рақалпоқлар, қоразмда яшовчилар қоразмлиқлар каби
атаб ўзларини маҳаллий халқ деб хисоблайдилар. Шу
сабаб, ушбу уйфурларни ўзбек халқи шаклланишида
қатнашган компонентлардан бири сифатида қараш
туғри бўлади.

Уйфурларнинг Фарфона водийсига алоҳида бир гу-
руҳлар сифатида қўчишлари XVII асрдан бошланади.
Чунки, бу қўчишлар оммавий тусдаги қўчишлар бў-
либ, Шарқий Түркистон худудларида элат сифатида
ўзига ҳослик шаклланиган қишлоқларнинг бир худуддан
бошқа бир худудларга қўчишлари эди. Аини шу дав-
рдан кейинги қўчишларда диаспорани шакллантириди-
ган мигрантларга хос бўлган белгилар қўллаб қўлга
ташланади.

XVII асрнинг ўрталарида уйфурларнинг Фарфона во-
дийсига қўчиб келиши қузатилади. Шарқий Түркистонда
мавжуд бўлган икки тасаввуфий йўналиш «оқ тоғлар»
ва «қора тоғлар» ўртасида диний элдизлар авж ола-
ди⁴. Манбаларда «Оқ тоғлиқлар» маркази Қашқар,
«Қоратоғлиқлар» базаси эса, Ерқент эканлиги таъки-
дланади. Диний низо охири оқибат сиёсий қурашларга

⁴ «Қоратоғлиқ» ва «оқ тоғлиқ» атамалари XVI аср бошларида бухо-
ролик саййидлардан бири Махмуд Аъзам Косоний (1463-1542)нинг ўғли-
лари номи билан бевосита боғлиқ. Хожа Махдуми Аъзамнинг ўғиллари
Имом Қалон ва Исҳоқ Вали, отаси вафотидан тўнлай бошлайдилар. Унинг
бир ўғли Имом Қалон «ишқия» ғояси билан «оқ тоғлиқ» номини олган,
иккинчи ўғли Исҳоқ Вали «исхоқия» ғояси билан «қоратоғлиқ» номини
олган. Махмур олим Ч Валитовнинг ўз хотираларида қайд этганидек, амал-
да бу икки гуруҳ тавлотларида ҳеч қандай фарқ бўлмаган. (Кулдошев
Ш. Фарфона водийси ва Шарқий Түркистондаги анъанавий этнодемо-
графия жараёнларининг айрим жиҳатлари ҳусусида // «Академик Қарим
Шоннэзов ўқитилари» туркумидати Ўзбек этнолологиясининг долзарб му-
аммолари мавзусидаги IV-Республика илмий назарий конференция ма-
териаллари. - Тошкент-Наманган, 2007. - Б. 174.)

БАҲРОМ ХАЙНАЗАРОВ
ЎЗМУ «Жаҳон тарихи»
кафедраси ўқитувчиси

Фарфона водийси қадимдан фол мигрантларнинг жара-
ёнларидан бири бўлиб турган худудни хисобланади. Бу ерда
Шарқий Түркистон халқлари ҳам турли сабабларга қўра
қилиб қўйилган ва бу ердаги этник жараёнларда дин-
ий таъсир қилиб келган.

Турк хоқонлиги, Қорахонийлар даврида ўзбек ва уй-
фур халқлари яшаган худудлар ягона давлат таркибидан
қилиб, Буюк Ипақ йўлининг ривожланиши бу муноса-
батларни яна ҳам фаоллаштирди.

Умумий тил, ягона дин ва умумий маданият ва-
қолири бўлган икки қардош халқ ўртасидаги этник
ағлашув жараёнлари қадимдан ривожланиб борган.
Фарфона водийсида уйфурларнинг қадимдан яшаб кел-
ганлигини биринчи сабаби, Буюк Ипақ йўли тармоғида-
ли саваб-сотик муносабатлари бўлса, иккинчиси уйфур-
ларда Мўғлистон, фарбда Балхаш қўлига, жанубда
Қимой тоғларида бўлган улкан худудларда яшан-
ган. Шу тўғрисида сиёсий ва иқтисодий сабабларга қўра
лар орасида мигрантларнинг жараёнлар тўхтовсиз давом
этиши¹.

Чингизхон ва унинг авлодлари даврида уйфурлар-
нинг Фарфона водийси худудлари тарқалиши қулайди.
Чингиз сабаби Чингизхоннинг туртинчи хотини Қорахо-
ннинг фарбдан бўлиб, давлатдаги ҳужжат ёзиш ишларида
асосан уйфурлар жалб қилинган². Сабаби Мўғуллар
даврида қўллаб уйфур эйлилари Фарфона водийсининг
қатор шахар ва қишлоқларида жойлашиб қолганлар.
Бу ҳақида Абдулғозихон шундай ёзади: «Уйфур халқин-
га туркий тили билган ўқуғон қишлоқ қўли эрдди.
Чингизхоннинг набиралари замонида Мивароуннаҳр,
Қоросон ва Ироқда девонлар ва дафтарадорларнинг
базаси уйфур эрдди»³.

3. М.Бобур «Бобурнома» асаридан XV-XVI асрларда
Абдурашул Ҳали Абдухамид Қадимда Марказий Осиё халқларининг
ишчи ҳақида // Шарқшунослик № 9. -Т, 1999. - Б. 155.
² Ўзбек дипломатияси. Тарихий очерклар ва наваҳар. - Т, 2003. - Б. 44.
¹ Абдуғоззи Баходирхон. Уша асар. - Б. 34.

айланади. «Оқ тоғликлар» раҳбари Офоқ Хўжа (1625-1694) томонидан Ғолдан Бушукти (1617-1697) бошчилигидаги қалмоқ кўшинларининг Қашқарга бошлаб келиниши оқибатида, Ёркент улар томонидан эгалланди. Юзага келган сиёсий бошбошдоқлик ва иқтисодий танглик туфайли аҳолининг Фарғона водийсига оммавий кўчиши бошланди. Улар аввалги яшаш манзилларини бўйича ўзларининг номлаганликлари боис, Қўқон хонлиги аҳолиси уларни аввалги яшаш жой номи билан «қашқарлик», «ёркентлик», «турфонлик» ёки «тоғлик», «оғача», «повон» деб атаганлар.

Шарқий Туркистон аҳолисининг Фарғона водийсига оммавий кўчишининг яна бир тўлқини Манжур-Хитой империяси кўшинларининг 1750-1759 йилларда Шарқий Туркистонга бостириб кириши билан бошланган. Манжур-Хитой империяси бу ерда ўз ҳукмронлигини ўрнатиш учун турли амаллар жорий қилиб, ўз амалдорларини тайинлаган. XVII аср 50-йилларида жорий этилган турли солиқлар ва мажбуриятлар, қашшоқликдан безиган аҳоли ҳукуматга қарши кўзғолон кўтарган. Бироқ хожалар бошчилик қилган бу кўзғолон мағлубиятга учрайди. Кўзғолонда қатнашган аҳоли жазодан қутулиш учун қўшни ҳудудларга, хусусан Қўқон хонлигига қочиб ўтган. Маълумотларга кўра 1751-1752 йилларда Ёркент ҳокими Хожа Бачи ўз оиласи билан Қўқон хони Эрдона ҳузурига қочиб келган. Санг Муҳаммад Бадахшонийнинг «Тарихи Бадахшоний» асарида Фарғона водийсига 1759 йилнинг охирида 9 минг оила кўчиб келганлиги таъкидланади. Шунингдек 1760 йил Қашқар кўзғолони ва 1767 йилда учтурфонлик Ҳакимбек Раҳматилла бошчилигида кўзғолон мағлубиятидан сўнг, уйғурларнинг бир неча минг оиласи Фарғона водийсига кўчиб келган ⁵.

Уйғурларнинг кейинги кўчишлари «Оқ тоғликлар» гуруҳига мансуб Жаҳонгирхўжа кўзғолони (1822-1826) ва 1830 йил Қўқон хони Муҳаммад Алихоннинг Шарқий Туркистонга 1826 ва 1830 йилги йилларидаги юришларидан сўнг юз берди. Муҳаммад Алихоннинг 1826 йили катта кўшин билан Жаҳонгирхўжага ёрдам бериш учун Шарқий Туркистонга бостириб кирган. Лекин Манжур-Хитой империяси томонидан кўп сонли кўшин жўнатилиши ва Бухоро амири кўшинларининг Қўқонга бостириб кирганлигини эшитган Муҳаммад Алихон ортга қайтиб кетишга мажбур бўлган. У қайтишда ўзи 70 минг уйғурни олиб келади. Қашқардан келган 70 минг уйғур Қўқон, Шаҳрихон ва Фарғона

⁵ Қўлдошев Ш. Фарғона водийси ва Шарқий Туркистондаги анъанавий этнодемографик жараёнларнинг айрим жиҳатлари хусусида // «Академик Карим Шониёзов ўқишлари» туркумидаги Ўзбек этнологиясининг долзарб муаммолари» мавзусидаги IV-Республика илмий назарий конференция материаллари. -Тошкент-Наманган, 2007. - Б. 174.

водийсининг бошқа шаҳарларига ўрнашганлар ⁶. 1811 йилда Манжур-Хитой империясига қарши Шарқий Туркистонда Юсуфхўжа бошчилигида навбатдаги кўзғолон бўлиб ўтади. Унда «андижонлик» деб ном олган 20 минг кўқонлик, 15 минг тошкентликлар ҳам қатнашганлар. Аммо кўзғолон бостирилгач 12 минг аҳоли Фарғона водийсига кўчириб келинган ⁷.

Уйғурларнинг яна бир оммавий кўчиши 1848-1860 йилларга тўғри келади. Шарқий Туркистонда Каттахонтўра бошчилигидаги «етти хожалар» исёми худди шу даврдаги оммавий кўчишларга сабаб бўлган. 1848 йилда Манжур-Хитой империяси 30 минг кишилик кўшини Қашқарга бостириб кирган. Хитой кўшинидан қочиб 20 минг аҳоли Фарғона водийсига келган. 1858 йилги Валихонтўра бошчилигидаги кўзғолондан сўнг яна минг уйғурлар Фарғона водийсига кўчиб келган ⁸.

Водийга яна бир оммавий кўчиш жараёни 1848-1860 йилларга тўғри келади. Шарқий Туркистон тарихида Каттахонтўра бошчилигидаги «Етти хожалар исёни» худди шу даврда оммавий кўчишларга сабаб бўлади. 1848 йилда Манжур-хитой империясининг 30 минг кишилик кўшини Қашқарга бостириб кирган М.Қутлиқовнинг ёзишича Хитой кўшинидан қочиб, 20 минг аҳоли Фарғона водийсига келган ⁹. 1858 йилда Валихонтўра бошчилигидаги кўзғолондан сўнг 15 минг Шарқий Туркистонлик яна водийга кўчиб келган ¹⁰.

Уйғурларнинг Фарғона водийсига кўчиб келиши худди бундай гувоҳи бўлган Пошша хожи Искандаровнинг ёзма эсдаликлари сақланиб қолган: «Биз Қашқардан бу ерга-Ўзбекистонга кўчиб келганимизда мен 5-6 ёшларда эдим. Ўшанда ота-боболаримиз 5 дан 16 тагача оилаларда гуруҳ-гуруҳ бўлиб эшакларда кўчиб келишганди ва Тўқайзор деган жойда тўхтаб жойлашишган эдик. Қашқардан кўчиб келишга мажбур бўлган эдик, чунки Етти хўжа ва Жаҳонгирхоннинг Манжур-Хитой империясига қарши кўзғолони туфайли оғир замонлар келиши қолган эди» ¹¹.

XIX асрнинг учинчи чорагидан Фарғона водийси ва Шарқий Туркистонда этнодемографик жараёнлар

⁶ Валиханов.Ч.Ч. Собрание сочинения в пяти томах. Т.3. - Алма-Ата, 1985. - С.12.

⁷ Қўлдошев Ш. Фарғона водийси ва Шарқий Туркистондаги анъанавий этнодемографик жараёнларнинг айрим жиҳатлари хусусида // «Академик Карим Шониёзов ўқишлари» туркумидаги Ўзбек этнологиясининг долзарб муаммолари» мавзусидаги IV-Республика илмий назарий конференция материаллари. -Тошкент-Наманган, 2007. - Б. 175.

⁸ Ш. Қўлдошев. Ўша жойда. - Б. 175.

⁹ Кутликов М. Взаимоотношения Цинского Китая с Кокандским ханством // Китай и соседи. - М, 1982. - С. 212.

¹⁰ Наливкин В. Краткая история Кокандского ханства. - Казань, 1886. - С.185.

¹¹ Этнический атлас Узбекистана. - Т, 2002. - С.217.

нинг кейинги босқичи бошланади. 1864 йил Шарқий Туркистоннинг Кучар шаҳрида Манжур-Хитой империяси ҳукмронлигига қарши янги миллий озодлик ҳаракати бошланиб, унга Рашиддинхожа бошчилик қилган. У шу йили Манжур-Хитой империяси кўшинларини енгиб, Шарқий Туркистон бир бутун давлатга айлантириш ниятида Хўтан ва Қашқарга ҳужум қилган. Бунга жавобан Қашқар ҳокими қипчоқ Содикбек Қўқон хони Саид Султон Муродбекка мурожаат қилиб «Оқ тоғликлар» вакили Жаҳонгирхўжанинг ўғли Бузрукхўжани Қашқар тахтига ўтқазिशни таклиф қилади. Хон Ушбу таклифни қабул қилиб Бузрукхўжага қўшиб Қўқон лашкарбошиси Муҳаммад Ёқуббекни ҳам қўшиб жўнатган. Қашқарнинг бош қўмондони қилиб тайинланган Ёқуббек бутун Шарқий Туркистонни бирлаштириб «Еттишаҳар давлати» (1864-1877) ни тузади. Ёқуббекни 1877 йил ўз амалдори Ниёзбек томонидан захарлаб ўлдирилиши Еттишаҳар давлатини кулашига олиб келди. Натижада Шарқий Туркистондан Фарғона водийсига яна оммавий кўчишлар бошланади. Ч Валихоновнинг ёзишича 1862-1877 йиллар оралиғида Қўқон хонлиги ҳудудига кўчиб келган қашқарликлар сони 85-162 минг кишини ташкил қилган.

Фарғона водийсига кўчирилган уйғурларнинг салшоқли қисмини Или ҳудудидан кўчирилганлари ташкил қилади. 1867 йилда «Или султонлиги» ташкил толади. Лекин 1871 йилда давлатини Россия империяси кўшинлари истило қиладилар. Бу ерда улар 1881 йилгача ўз ҳокимиятларини сақлаб турдилар. 1881 йил мартда Рус-Хитой Петербург шартномаси имзоланиб, Или Хитойга қайтариб бериладиган бўлди. Шунингдек, ушбу шартномага кўра Россия империяси Шарқий Туркистондан кўчиб келувчиларни Туркистон генерал губернаторлиги ҳудудига қабул қилиш ва жойлаштириш учун 9 миллион рубл олтин миқдорига пул олади¹². Илдида яшовчи аҳоли Хитой таркибида қолишдан кўра Россияга кўчиб чиқишни афзал кўрадилар. Петербург шартномасига кўра халққа эркинлик берилган эди. 1881 йил 15 сентябрдан 1883 йил 15 мартга қадар бўлган жараёнда 11.385 нафар уйғур оиласи Фарғона водийси ва Қозоғистон ҳудудларига кўчиб ўтади¹³. Қозоғистон Марказий давлат архивидаги Ф-64, Л-21 инвентарь ҳужжатларида Россияга кўчирилган Или уйғурлари орасида 1489 та оила кўчиб ўтади¹⁴. Шарқий Туркистондаги ҳужжатлар бўйича эса XIX асрнинг 80-йилларида Еттисув ва Фарғона вилоятларига деярлик 100 минг «Хитой мусулмонлари» деб ном олган ки-

шилар кўчиб кетишга мажбур бўлганлар¹⁵. Уларнинг аксарият қисми уйғурлар бўлган.

Умуман олганда, Чўқон Валихоновнинг маълумотларига кўра 1878 йилгача бўлиб ўтган бир неча кўзғолонлар натижасида Туркистонга кўчиб борган уйғурлар сони 500 мингдан ошиб кетган¹⁶.

Мухожирлар асосан Толдиқ, Шошт ва Терак доवони орқали 12-22 кунда водийга кириб келганлар. Шарқий Туркистон аҳолиси нафақат уруш балки тинчлик, осойишталик пайтлари ҳам Қўқон хонлиги ҳудудларига кириб келганлар. Жумладан эрта баҳордан водийга тушиб мардикорликка ёлланиб кеч кузда ўз ватанига қайтиб кетган кишилар ҳам бор эди.

Уйғурларнинг XVII асрнинг иккинчи ярмидан кўчиб келганларнинг бир қисми Қўқон хонлигининг Шаҳрихон, Ёзёвон, Андижон ва Тошкент атрофига бориб ўрнашганлар¹⁷. Улар бориб ўрнашган жойларда уйғур қишлоқлари ва маҳаллалари ташкил топган.

Андижон вилояти этнопонимларини тадқиқ қилган филолог олим А Эргашев Андижон вилояти ҳудудида Қашқарқишлоқ, Уйғурқишлоқ, Жанжал, Тоғлиқ, Пайоноб, Дўлон, Қовул, Тўқё, Пушмон, Пайдо, Гўзо, Шавруқ, Тахтакўприк, Тўққизоқ, Ортиш, Озоҳ, Овот, Олақанот, Кўрғонолди, Кўрғонтепа, Эшакчи, Товорчи, Чангот, Кирмачи, Қоракий, Кепакчи каби ўнлаб уйғур қишлоқларини санаб ўтади¹⁸.

Ушбу номлар билан аталувчи айрим қишлоқларнинг аҳолиси ҳозирги кунда ўзларини ўзбек санасада, уларнинг аجدодлари асли қашқарлик ёки Шарқий Туркистонлик эканликларини таъкидлайдилар. Масалан, Шаҳрихон туманида Дўлон, Сарой, Чўжа қишлоқлари, Қашқар, Қашқармаҳалла, Ахмадбек қишлоғидаги Жанжал, Тўрамтўпи, Тўпсариқ, Ортиш, Охунтўпи каби маҳаллалар аҳолиси асосан уйғурлардан иборат бўлган. Уларнинг номи жойлашуви характеридан, улардаги одамларнинг хусусиятларидан келиб чиқади. Масалан Жанжал ва Тўпсариқ уруғ номларидан келиб чиққан бўлса, Ортиш Шарқий Туркистондаги Отуш номидан келиб чиққан. Тўрамтўпи тўралар тўпланган жой маъносида бўлиб, Шарқий Туркистондаги нуфузли табақа - тўраларнинг бир қисми ҳисобланади. Улар ҳозирги кунгача ўзларининг софлигини сақлаб қолишга уриниб келади. Тўрамтўпи маҳалласида яшовчи ана шундай тўраларнинг вакилларида бири

¹² Исхаков Ф. Центральная Азия и Россия в XVIII – начале XX вв. – Т.: Ўздавматбуотлити, 2009. – С.16.

¹³ Валиханов.Ч.Ч. Собрание сочинения в пяти томах. Т.3. -Алма-Ата, 1985. -С.15.

¹⁴ Валиханов.Ч.Ч. Собрание сочинения в пяти томах. Т.3. -Алма-Ата, 1985. -С.16.

¹⁵ Эргашев А. А. Андижон вилояти этнопонимларининг ареал-ономастик тадқиқи.Филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. – Т., 2012. – Б.10

¹² Исхаков Ф. Центральная Азия и Россия в XVIII – начале XX вв. – Т.: Ўздавматбуотлити, 2009. – С.16.

¹³ Осим Боғи ўғли. Уйғурлар.- Т.,1991. -Б.11.

¹⁴ Осим Боғи ўғли. Уйғурлар. - Т.,1991. -Б.12.

биология фанлари номзоди Баҳодиров Авазхоннинг таъкидлашича ўзининг шажараси 1840 йилда Шарқий Туркистонда туғилган Ҳакимхонтўрага бориб тақалади ¹⁹. Ҳакимхонтўранин оиласи ва ундан кейинги авлод турли сабабларга кўра Шарқий Туркистонни ташлаб, 1898 йилда Андижон вилояти Шаҳрихон туманининг Аҳмадбек, Хонқўриқ ва бошқа жойларига келиб ўрнашган эканлар. Охунтўпи ҳам «охунлар тўпланган жой» маъносида бўлиб, Охунлар уйғурларнинг зиёли қатламидан бўлган экан ²⁰. Аҳмадбек қишлоғидаги ушбу уйғурча номлар билан аталувчи маҳаллаларга XIX асрнинг иккинчи ярмида Шаҳрихонсой каналининг қурилиши ва атрофдаги ерларни ўзлаштирилиш даврида кўчиб келганлар. Маҳаллада яшовчи 97 ёшга кирган А. Ортиқовнинг айтишича уйғурлар айниқса Шаҳрихонсойдан сув оладиган Хўжа ариқ номли ариқнинг қазилиб, атрофларга сув чиқарилишида жонбозлик кўрсатган эканлар. Яна Шаҳрихондаги Чўжа қишлоғи ҳам бўлиб, у уйғурча «Чўнг жой», яъни «катта жой» деган сўздан келиб чиққан экан ²¹. Чунки ҳозирги Қозоғистоннинг Челак туманида кўплаб уйғур қишлоқлари бўлиб, уларнинг бири «Чўнгжа» деб номланади.

Фарғона вдойисида айниқса «Қашқармаҳалла» деб ном олган маҳаллалар сони кўп бўлиб, уларнинг аксарияти шу даврда шаклланган экан. Уларда яшаб келган одамларнинг кўп қисми ҳозиргача ўзларининг аجدодларини қашқарликлар деб билишади ва маълум бир удумларни асраб-авайлаб келишади.

XIX асрнинг биринчи ярмида Муҳаммад Алихон билан кўчиб келган 70 минг уйғурлар Фарғона водийсининг шарқий туманларига жойлашган. Андижон вилоятининг Асака туманида Ахтаци, Олақанот ва Оқбўйра каби асосан уйғурлар яшаган қишлоқлари айни шу кўчишлар натижасида ташкил топган. Андижон шаҳрининг ўзида ҳам уйғурларнинг «Эскилик» мавзеси пайдо бўлган. Бу ерда Қизмаси, Оғушлиқ, Қўрғонтаги, Хаканд каби кичик маҳаллалар номлари ҳозиргача сақланиб қолган. Шунингдек Қирғизистоннинг Жалолобод вилоятидаги Бозорқўрғон, Ўш вилоятидаги Қашқар уйғур қишлоқлари ҳисобланади. Уйғурлар водийнинг бошқа жойларида ҳам ўзлари илгари яшаган ҳудудлари номи билан янги қишлоқ ва маҳалларини ташкил қилганлар. Қашқартўпи (Фарғона вилоятининг Олтиариқ туманида), Қашқарийлар маҳалласи (Наманган вилояти Поп тумани Ғурумсарой қишлоғи), Қашқармаҳалла (Наман-

ган вилояти Уйчи тумани Қизилравот қишлоғи), Уйғур, Повон ва бошқа шу каби маҳаллалар бунга мисол бўла олади.

1906 йили Шарқий Туркистондан Ўзбекистонга мавсумий ишлаш учун 14689 киши, 1907 йили 24.107 киши, 1908 йили 2800 киши келган ²². Улар асосан деҳқончилик, қурилиш ишлари, новвойчилик ва ошпазлик билан шуғулланишган. Кўплаб уйғур ошхоналар ҳам очишган. Буларнинг кўпчилиги шу ерларда бутунлай яшаш учун қолиб, кейинчалик оилаларини ҳам олиб келганлар.

1907 йилги маълумотларга кўра Фарғона вилоятида 56742 уйғур бўлиб, улардан Андижон уездида 26182, Марғилон уездида 27209, Ўш уездида 2446, Қўқон уездида 770 киши яшаган ²³. 1912-1923 йилларда Қашқардан Фарғонага мавсумий ишлашга келганлардан 13175 таси доимий қолиб кетдилар. Улар кўп ҳолларда бўш ёки ўзлаштирилмаган ерларга кўчиб келишиб, бу ерларда ўзларининг Қовул, Түкё, Пушмон, Озох, Тўхтақўприк, Олақанот, Овот Кепакчи, Қашқар каби қишлоқларни ташкил қилганлар.

Биринчи жаҳон уруши йилларида Туркистонга, шу жумладан Ўзбекистонга Хитойдан бир неча ўн минглаб уйғур ишчилари ишлаш учун келдилар. Уларнинг асосий қисми ватанларига қайтиб кетди. Озроқ қисми бу ерда домий яшаш учун қолдилар. Ўша пайтдаги Фарғона водийсининг аҳоли миллий таркибидаги туб-жой миллий озчиликлар ичида тўртинчи ўринни эгаллар эди ²⁴.

Фарғона водийсига кўчиб келган уйғурларга нисбатан маҳаллий аҳоли яхши муносабатда бўладилар. Уйғурларнинг кўчиб келган дастлабки даврлари моддий ва маиший жиҳатдан бирмунча оғир кечади. Уйғурларга иш ва ваъда қилинган ерлар ҳам етишмас эди. Маҳаллий аҳоли уларга жуда катта моддий ва маънавий ёрдам беради. Ўзбек ва уйғур халқи орасидаги ўзаро бирдамлик, меҳр-оқибат улар ўртасидаги этногенетик ривожига ижобий таъсир кўрсатади. Фарғона водийсига кўчиб келган уйғурлар деҳқончилик, боғдорчилик ва бошқа хўжалик турлари билан шуғулланганлар. Маҳаллий аҳоли суғориш иншоотлари қурилишида катта ёрдам берганлар ва Фарғона водийси ижтимоий-иқтисодий тараққиётига ўз ҳиссаларини қўшганлар.

¹⁹ Баҳодиров Авазхон билан суҳбатдан ёзиб олинган. Андижон вилояти, Шаҳрихон тумани, Аҳмадбек қишлоғи. 2012 йил август.

²⁰ Охунжонов Э. билан суҳбатдан ёзиб олинган. Андижон вилояти Шаҳрихон тумани Аҳмадбек қишлоғи 2011 йил июнь.

²¹ Султонов Йўлдош билан суҳбатдан ёзиб олинган. Андижон вилояти Шаҳрихон тумани Найман қишлоғи. 2013-йил август.

²² Губаева С.С. Население Ферганской долине в конце XIX- начале XX века. - Т, 1991. - С.84.

²³ Губаева С.С. Население Ферганской долине в конце XIX- начале XX века. - Т, 1991. - С.84.

²⁴ Этнический атлас Узбекистана. - Т, 2002. - С.218.